

КРАЇНИ БАЛТІЇ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ: ПЕРЕДУМОВИ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглядається положення країн Балтії на початку 1990-х років, після розпаду Радянського Союзу, аналізуються можливі альтернативи євроатлантизму у політиці цих пострадянських республік, визначається позиція основних політичних сил щодо зовнішньополітичного курсу. Автор доводить, що за всіх цих умов саме євроатлантична інтеграція була єдиним прийнятним шляхом розвитку Литви, Латвії та Естонії, прийнята новою елітою та більшістю населення.

Ключові слова: Євроатлантична інтеграція, нейтральний статус, зовнішня політика країн Балтії, розпад Радянського Союзу

В статье рассматривается положение Прибалтийских государств в начале 1990-х годов, после распада Советского Союза, анализируются возможные альтернативы евроатлантизма в политике этих постсоветских республик, определяется политика основных политических сил относительно внешнеполитического курса. Автор доказывает, что в этих условиях именно евроатлантическая интеграция была единственным приемлемым путем развития Литвы, Латвии и Эстонии, принятая новой элитой и большинством населения.

Ключевые слова: Евроатлантическая интеграция, нейтральный статус, внешняя политика стран Балтии, распад Советского Союза.

The article describes position of the Baltic States at the beginning of 1990th, after disintegration of Soviet Union, analyses possible alternatives to euroatlantism in the policy of these post-Soviet republics, examines policy of main political forces in relation to a foreign-policy course. Author proves that Euroatlantic integration was the only acceptable way of Lithuania, Latvia and Estonia development, accepted by a new elite and majority of population.

Key words: Euroatlantic integration, neutral status, foreign policy of Baltic States, disintegration of Soviet Union.

Закінчення «холодної війни» та розпад Радянського Союзу кардинально змінили ситуацію в світових міжнародних відносинах. Отримавши у 1991 році незалежність, країни Балтії – Латвія, Литва та Естонія – опинилися на роздоріжжі, в умовах нового світового порядку, що перебував у процесі глобальної трансформації та постійних змін. Виконання давньої мрії населення цих держав про відновлення суверенітету у той же час поставило перед новообраними урядами та політиками нової генерації важливі питання про подальший розвиток та забезпечення національних інтересів, у тому числі – в сфері безпеки та оборони, захисту територіальної цілісності та незалежності.

Метою даної статті є аналіз становища країн Балтії на початку 1990-х років, розгляд можливих варіантів розвитку ними національного зовнішньополітичного курсу, політичних та соціальних умов, що спричинили обрання саме європейського /

євроатлантичного вектора в якості основного шляху розвитку відносно із сусідами та діяльності на міжнародній арені. Беручи до уваги той факт, що країни Балтії та Україна на початку 1990-х років опинилися у досить схожих умовах, необхідність аналізу передумов прискореного інтеграційного руху Литви, Латвії та Естонії в контексті можливого порівняння з українським досвідом не викликає сумнівів.

Аналізуючи джерельну базу дослідження, слід наголосити на необхідності використання матеріалів різного походження та структурної приналежності. Важливим джерелом інформації виступають мемуари відомих політиків з країн Балтії, які займали керівні пости [1]. Також позицію прибалтійських політичних діячів щодо питань, які розглядаються у статті, допомагають зрозуміти матеріали засобів масової інформації у вигляді інтерв'ю [2]. Позиція провідних політичних партій Литви, Латвії та Естонії щодо

розвитку зовнішньополітичних зусиль висвітлюється в програмних документах даних організацій, що в електронному форматі можна знайти як на веб-сайтах саме цих партій [3], так і на веб-сторінках органів державної влади [4]. Загальна інформація стосовно ситуації в країнах Балтії після розпаду Радянського Союзу наводиться в спеціалізованих довідниках [5]. Також при роботі над статтею використовувалися дослідження, присвячені суто інтеграційній тематиці, авторами яких виступали фахівці з країн Балтії. Серед цієї групи джерел можна виділити як російськомовні [6], так і англomовні матеріали [7], які розглядають проблематику впливу національних меншин на визначення значення євроатлантичного курсу та досліджують значення євроатлантичних процесів задля забезпечення стабільності в регіоні Балтійського моря.

Фактично після здобуття незалежності у розвитку своєї безпекової політики прибалтійське керівництво мало можливість обирати між кількома головними векторами, які могли бути розроблені в якості оборонної доктрини. Латвія, Литва та Естонія могли стати нейтральними країнами, орієнтуватися на Росію, розвивати суто балтійські інтеграційні процеси або інтенсифікувати відносини з Європою [8].

Обираючи східний напрямок зовнішньополітичної орієнтації, країни Балтії повинні були проголосити своїм основним пріоритетом налагодження партнерських відносин з Росією та державами СНД. Основними прибічниками розвитку саме східного напрямку зовнішньої політики були представники лівих політичних партій та рухів і російськомовне населення, що складає досить значну частину жителів Естонії та Латвії. З політичної точки зору східна орієнтація зовнішньої політики сприяла б налагодженню мирного співіснування з Російською Федерацією та призводила до розвитку конструктивного діалогу з проблемних питань. Утім такий варіант був повністю неприйнятним для більшості населення. Зважаючи на негативний досвід відносин з Російською імперією і СРСР, прибалти не могли серйозно сприймати східний напрямок зовнішньої політики. Неможливість прийняття східноорієнтованого зовнішньополітичного курсу ще раз була доведена політикою Російської Федерації стосовно країн-сусідів на території колишнього СРСР, які розглядалися Кремлем не як рівноправні партнери, а як історично залежні території та традиційна зона впливу російської дипломатії [9].

Безпека країн у разі проголошення нейтралітету забезпечувалась нормами міжнародного права, міжнародними домовленостями та діяльністю міжнародних організацій. Така позиція могла знайти підтримку як серед пацифістськи налаштованих політиків, які відкидали саму можливість вступу до якогось військово-політичного союзу, так і серед прибічників радикальних рухів, що проголошували ідею самодостатності

новоутворених держав у політичній, економічній та військовій сферах. Безперечно, нейтральний статус несе в собі багато позитиву для країни, що обирає його як гарантію територіальної цілісності та недоторканості. Але його не можна вважати абсолютним щитом проти можливої агресії. Це правда, що нейтральні європейські країни не ставали жертвами війни після проголошення такого статусу, але ці позитивні приклади не можна розглядати, вириваючи їх з контексту міжнародних відносин у окремий історичний період. До речі, не слід забувати й про цілком негативний приклад проголошення нейтрального статусу – тут показовою є історія Бельгії, яка і в 1914, і в 1940 роках заявляла про свій нейтралітет, але це не завадило Німеччині використати її територію у своїх військових планах проти Франції. Історичний досвід країн Балтії в проведенні політики нейтралітету також не можна вважати успішним, беручи до уваги події 1940-1941 років у регіоні.

Ще одним варіантом розбудови оборонної політики країн Балтії на сучасному етапі можна вважати створення регіональної балтійської системи колективної безпеки у форматі оборонного союзу, до якого могли б увійти Литва, Латвія та Естонія. Серед позитивних сторін даного підходу до вирішення проблеми треба відзначити невеликі зусилля, які потрібні для інтеграційних процесів між цими державами завдяки спільному історичному минулому. Також слід зазначити, що спільність інтересів допомогла б країнам Балтії створити справді дієздатне об'єднання без кризи повноважень та керівництва. Регіональна структура такого формату була б більш гнучкою у реагуванні, бо створювалася б задля вирішення конкретної проблеми – протистояння імперським амбіціям Росії – і до неї не входили б так звані стратегічні партнери РФ у Європі – Франція та Німеччина, які можуть займатися лобіюванням російських інтересів у форматі НАТО та ЄС. До негативних сторін такої політики можна віднести остаточне зростання напруги в регіоні, бо Російська Федерація, безперечно, адекватно б відреагувала на створення антиросійського, на думку Кремля, союзу на пострадянському просторі. До цього слід додати, що країни Балтії не мають належних ресурсів та матеріалів для забезпечення власної військової безпеки без допомоги ззовні.

Останнім геополітичним напрямком, який країни Балтії могли обрати у своєму розвитку, була інтеграція до Європи. Такий шлях передбачав тісні контакти з європейськими та євроатлантичними структурами – ЄС і НАТО, та у майбутньому вступ до цих організацій. Прибічники європейської політики аргументували свою позицію тим фактом, що лише співпраця з Європою допоможе подолати наслідки тоталітарного минулого, побудувати демократичне суспільство та ринкову економіку. Саме такими були ідеали відновлення незалежності прибалтійських держав. Тому закономірним виглядає той факт, що

саме до Європи прибалтійські політики звернули свої погляди у пошуках надійного партнера.

На цьому шляху країни Балтії мали зробити ще один вибір, і стосувався він саме їхньої оборонної політики. Питання полягало у тому, до якої із структур звернутися та на яку орієнтуватися, в першу чергу, у формуванні новітньої, реорганізованої за всіма стандартами, європейської армії – до ЄС чи до НАТО? Позиція деяких європейських держав (Франція, Німеччина) стосовно продовження та інтенсифікації інтеграційних процесів у рамках Європейського Союзу призвела до формування Європейської політики безпеки та оборони і розповсюдження ідеї створення Європейських Сил Швидкого Реагування [10]. Рух у цьому напрямку призводить до створення ще однієї системи колективної безпеки у Європі – суто європейської, – яка у багатьох аспектах дублювала б євроатлантичну, але вже не могла розглядатися деякими політиками як арена розповсюдження американського впливу. Втім, слід пам'ятати, що конкретні кроки в цій галузі європейської інтеграції розвиваються досить повільними темпами, а вплив Російської Федерації на політику основних європейських ініціаторів даного проекту викликає конфронтацію між ними та країнами Центральної та Східної Європи, що традиційно вважають саме Москву джерелом небезпеки у регіоні. Через той факт, що лише НАТО на сьогоднішній день має достатньо розвинуту інфраструктуру та необхідний досвід для активної діяльності в форматі забезпечення так званої «твердої безпеки» – тобто безпосереднього захисту інтересів країн-членів за рахунок військової могутності, – саме євроатлантична інтеграція була обрана лідерами країн Балтії в якості зовнішньополітичного пріоритету у військовій сфері. Не останню роль у визначенні такої позиції як населення країн Балтії, так і лідерів цих держав відіграло й почуття подяки Сполученим Штатам Америки, що виникло в регіоні після розпаду СРСР. У протистоянні старої Європи та США вони, безперечно, стають на бік того, кого вважають визволителями від радянського колоніалізму, та не підтримують тих, хто, на їхню думку, просидів увесь період «холодної війни» під американським ядерним щитом та не здійснював активної діяльності в протистоянні з соціалістичним табором, підпавши під дію так званого «Мюнхенського синдрому». Ще однією важливою причиною активного розвитку саме євроатлантичних поглядів у галузі безпеки став прихід до влади в країнах Балтії нової генерації політичної еліти, значна частина якої представляла емігрантські кола. Беручи до уваги той факт, що саме у Сполучених Штатах знайшли притулок прибалтійські дисиденти-емігранти, легко зрозуміти, що серед цих людей трансатлантичні зв'язки мають велике значення та рівень підтримки [11].

Оцінюючи політичні передумови розвитку євроатлантичного вектора зовнішньої політики країн Балтії, необхідно відзначити, що основою

успіху цих держав стало рішуче заперечення, відмова від радянського минулого. Така відмова виявилась закономірним наслідком процесів, що відбувалися у прибалтійських республіках СРСР наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років: саме в цей час у Литві, Латвії та Естонії сформувалась впливова національна контреліта, яка замінила комуністичну номенклатуру. Вона складалася з молодих людей і колишніх дисидентів, але суспільство виявилось готовим підтримати прихід до влади такої молоді генерачії (особливо це видно на прикладі Естонської Республіки та діяльності уряду Марта Лаара в цій країні).

Розглядаючи загальну ситуацію в регіоні, слід пам'ятати про специфіку окремих країн. При цьому необхідно виділити окремо Литовську Республіку, яка, на відміну від двох інших держав, мала значний досвід державотворчості (у форматі Великого Князівства Литовського) та змогла зберегти на своїй території беззаперечний статус литовського народу в якості титульної нації. На момент розпаду Радянського Союзу Литва залишалася однією з відносно однорідних в етнічному плані республік, литовці складали 80 % від усього населення. В Естонії, натомість, доля титульного етносу не перевищувала 61,5 %, а у Латвії – 51,8 % [12]. Це, з одного боку, допомогло Вільнюсу майже уникнути дипломатичних суперечок з Російською Федерацією стосовно прав російськомовної меншини, які стали визначальною частиною зовнішньополітичних відносин Естонія – РФ та Латвія – РФ, з іншого – забезпечило більш стабільну внутрішньополітичну ситуацію в країні. Незважаючи на все вищезгадане, Литва опинилась у досить складному становищі стосовно подальшого політичного розвитку. Найкращим підтвердженням цієї тези є хаос у заявах політиків. У програмі уряду, що був сформований Казімірою Прунскене у 1990 році («Трудова партія»), було задекларовано, що один із найперспективніших шляхів повернення Литви у Європу проходить крізь переосмислення та матеріалізацію поняття Північного регіону. Через рік Гедімінас Вагнорюс (партія «Саюдіс»), що очолив литовський уряд, наголосив на необхідності інтегруватися у світовий, особливо європейський, ринок. У 1994 році у програмі уряду Адольфаса Слезевичуса («Трудова партія») вже чітко були сформульовані зовнішньополітичні цілі Литви. Прибічниками розвитку євроатлантичних процесів були й президенти Литви: Альгірдас Бразаускас (1993-1998 рр.) та Валдас Адамкус (1998-2003 рр., 2004-2009 рр.) [13].

Вектор зовнішньої політики кожної держави визначається політичними силами, що знаходяться при владі. У Латвії протягом першої половини 1990-х років на політичній арені домінували партії «Латвійський шлях» та «Саємнікес» («Хазяїн»). Представники «Латвійського шляху» очолювали уряд у 1993-1997 роках. Саме тоді країна почала робити перші кроки до вступу в НАТО. У програмі правлячої партії «Латвійський шлях» містилися

положення про інтеграцію як пріоритет зовнішньої політики [14].

В Естонії політична ситуація з моменту проголошення незалежності 20 серпня 1991 характеризується нестабільністю у вищих ешелонах законодавчої та виконавчої влади. Ситуація постійно ускладнювалася через протиріччя з Росією, які були викликані територіальними суперечками, а також значною кількістю етнічних росіян. У державі існували дуже сильні протиріччя між президентом і урядом, але тільки щодо внутрішньої політики – ніколи європейський шлях подальшого розвитку зовнішньої політики не ставився під сумнів. Членству в ЄС та НАТО були підпорядковані усі внутрішньополітичні кроки. Довгий час перші позиції на політичному олімпі країни займало об'єднання «Ісамаа» («Вітчизна») [15]. Один з її лідерів, Леннарт Мері, був президентом Естонії майже 9 років (1992-2001). Він постійно виступав за розвиток відносин з європейськими та євроатлантичними структурами [16].

Таким чином, беручи до уваги всі зазначені фактори, можна стверджувати, що євроатлантичний курс був найбільш прийнятним для розвитку балтійських країн та формування їхніх військових доктрин. Саме євроатлантизм став основою для створення документальної бази та планів розвитку і функціонування збройних сил Латвії, Литви та Естонії, забезпечив їхню захищеність на міжнародній арені. І саме базуючись на

цих твердженнях, розвивалась зовнішня політика в галузі безпеки та оборони країн Балтії як протягом 1990-х років, так і на початку XXI століття.

Успіхи країн Балтії у євроатлантичній інтеграції є наслідком виваженої політики їхніх лідерів та національної згуртованості народів цих держав навколо ідеї повернення до європейської сім'ї народів. Хоча головну причину розвитку саме такого вектора зовнішньополітичної орієнтації лідери Естонії, Латвії та Литви офіційно вбачали у прагненні повернутися до Європи та приєднатися до її системи колективної безпеки, все ж таки найважливішим фактором слід об'єктивно вважати страх прибалтів, хоча б на початковому етапі державотворчості, перед російською проімперською політикою [17].

Проаналізувавши позицію прибалтійських урядів щодо визначення майбутнього зовнішньополітичного курсу, можна з упевненістю сказати, що досвід євроатлантичної інтеграції Естонії, Латвії та Литви підказує іншим перехідним демократіям пострадянського простору, які задекларували своє прагнення стати частиною євроатлантичної системи колективної безпеки, шлях до досягнення поставлених завдань. Налагодження відносин з країнами Балтії саме із євроатлантичних питань може стати тим позитивним фактором, що примусить такі держави швидше проводити реформування власних структур і налагоджувати співпрацю з Брюсселем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамкус В. Имя судьбы – Литва / В. Адамкус. – Вильнюс: Астрид, 1998. – 156 с.; Бразаускас А. Пять лет президентства: события, воспоминания, мысли / А. Бразаускас. – М., ЗАО «Унипринт», 2002. – 623 с.
2. Гусаков Г. Интервью с президентом Эстонии / Г. Гусаков // Зеркало недели. – 1994. – № 12.
3. Spruds A. Minority Issues in the Baltic States in the Context of the NATO Enlargement / A. Spruds. Riga Stradina University. – Riga, Latvia. – 42 p.
4. Program of the political party «Latvian Way». [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.lc.lv/programme>.
5. Страны мира: Краткий полит.-экон. справочник / Под общ. ред. И.С. Иванова. – М.: Республика, 1997. – 412 с.; Страны мира: Краткий полит.-экон. справочник. – М.: Республика, 1993. – 352 с.
6. Умулис У., НАТО и безопасность Латвии / У. Умулис. – Рига, 2003. – 63 с.
7. Molis A. Standpoint of the Baltic states towards NATO and ESDP: the Russian factor / A.Molis // Lithuanian Foreign Policy Review, issue: 20/2008. – P. 9-29; Vilpisauskas R. Baltic States Membership in the WEU and NATO: Links, Problems and Perspectives. – Vilnius: Institute of International Relations and Political Science, 2005. – 45 p.; Spruds A. Op. cit.
8. Умулис У. Указ. соч. – С. 26-27.
9. Molis A. Op. cit. – P. 13.
10. Vilpisauskas R. Op. cit. – P. 22.
11. Molis A. Op. cit. – P. 10.
12. Страны мира. – С. 245, 467.
13. Адамкус А. Указ. соч. – С. 52-54.
14. Program of the political party «Latvian Way».
15. Pro Patria Union... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.riigikogu.ee/?id=42762&parent_id=42698&langchange=l.
16. Гусаков Г. Указ. соч. – С. 4.
17. Vilpisauskas R. Op. cit. – P. 8.

Рецензенти: д.і.н., проф. О.В. Крапівін,
к.і.н., доц. О.П. Тригуб

© Замікула М.О., 2010

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2010 р.